

прищепити нові стандарти світогляду. Так, доступні для сприйняття асирійцями театральні вистави та діяльність стають знаряддям моделювання новою історичної традиції та пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арсанис М. Беньямин Арсанис и его семья. Москва, 2000. 69 с.
2. Листування із Київським відділенням Союзу по організаційним питанням. *Государственный архив Российской Федерации* (далі – *ГАРФ*). Ф. 3302. Оп. 1. Спр. 232. 49 арк.
3. Листування із ЦК ВКП(б), ЦК ВЛКСМ, Відділом національностей ВЦВК, Наркомземом СРСР об організації та укріплення відділів товариства в інших містах, земле влаштуванні асирійців, організації та укріплення асирійських колгоспів та артілей підготовки кадрів серед асирійців та ін. питанням. *ГАРФ*. Ф. 3302. Оп. 1. Спр. 225. 34 арк.
4. Маргулов А. Х. Асирійці України в 1920–1930-х роках: хроніки протистоянь. Донецьк. 2014. 417 с.
5. Осипов С. Г. Ассирийцы в Тбилиси. Тбилиси. 2007. 168 с.
6. Протоколи загальних зібрань асирійців. *Державний архів Сумської області*. Ф. Р5581. Оп. 1. Спр. 3. 34 арк.

Політики пам'яті

«ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ» У ПРОСТОРИ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Киридон Алла

In the conditions of Ukraine's independence, there is an assertion of an associative logical series and a semantic connection between the concepts of «historical memory» and the «policy of memory». «Historical memory» is a new construct in the ideological arsenal of modern society. The concept «historical memory» works as the basis of institutionalized practice.

Key words: *memory, historical memory, policy of memory, collective memory, the past.*

Однією з причин актуалізації пам'яттєвого дискурсу стало підвищення уваги до спогадів жертв найбільших трагедій ХХ ст. (Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноцидів). Однак згодом і термін «пам'ять», і пов'язані з ним політичні ініціативи стали швидко поширюватися на різноманітні аспекти соціальних уявлень про

минуле. У сучасному інтелектуальному дискурсі статусу усталеного концепту набуло словосполучення «історична пам'ять», яке широко використовується в наукових, публіцистичних текстах та офіційних документах.

Методологія дослідження потребує комплексного підходу до вивчення проблеми, обумовлює використання результатів попередніх наукових досліджень і зумовлює розширення діалогового міждисциплінарного простору та доцільність застосування міждисциплінарного підходу. Про широту діапазону пам'яттєвого дискурсу свідчить «індустрія пам'яті» – відповідний значний обсяг історіографічного доробку в царині студій пам'яті [20]. При цьому проблематизація пам'яттєвого дискурсу коригується під впливом уведення в обіг новітніх методів історіографії. Тільки впродовж останніх років до пам'яттєвого дискурсу зверталось чимало науковців. Відзначимо з-поміж них європейських – А. Ассман, В. Вернера, В. Вжосека, О. Гнатюк, Е. Гобсбаума, С. Єкельчика, Р. Козеллека, П. Коннертона, П. Нора, П. Рікера, Й. Рюзена, Р. Стобецького, М. Хальб-вакса, П. Хаттона, Б. Шацьку та ін.; російських – А. Васільєва, Н. Копосова, А. Полетаєва, Л. Репіну, І. Савельєву, Ж. Тоценка та ін.; українських – В. Бабку, О. Воляннюк, О. Бондаренка, Л. Зашкільняка, Ю. Зерній, Г. Касьянова, А. Киридон, М. Козловця, Г. Коньшину, І. Кресіну, Л. Нагорну, Е. Позднякову-Кирбят'єву, М. Рябчука, Л. Стародубцеву, О. Фостачук та інших.

Гіпотеза дослідження. Будь-яке поняття є продуктом певної соціальної реальності й основою для продукування смислів. У рамках методології Р. Козеллека поняття розглядаються як змістоутворюючі і генеруючі соціальну дію одиниці [8]. В умовах незалежності України спостерігається устійнення асоціативного логічного ряду й семантичного зв'язку між поняттями «історична пам'ять» і політика пам'яті. Поняття «історична пам'ять» «працює» як основа інституціалізованої практики. Політика пам'яті – це система заходів задля уніфікації індивідуальних уявлень про минуле єдиній логіці національного історичного наративу. У цьому контексті відбувається інструменталізація історії. «Історична пам'ять» є метафоричним конструктом у формі лексичного поєднання («історія» + «пам'ять») і інструментом політики пам'яті.

Заявлений дискурс передбачає наукові рефлексії в теоретико-методологічному, концептуальному й соціально-прагматичному аспектах.

Теоретико-методологічний аспект. Одним із перших до розгляду відносин між історією й пам'яттю звернувся французький соціолог Моріс Альбвакс (1877–1945) [8] [*прим.*: у вітчизняній історіографії зустрічаються й інші варіанти транскрибування прізвища автора – Хальбвакс, Гальбвакс, Альбваш – А. К.]. На його думку, індивіду «доступні» два типи пам'яті:

1) з одного боку, його спогади «вмонтовуються» у рамки його особистості та його особистого життя;

2) з іншого боку, – у певні моменти він здатен себе поводити як член «групи» (товариства, спільноти), утримуючи в пам'яті спогади, які так чи інакше «задіяли» його групу [17; 18].

Ці дві пам'яті часто взаємопроникні: зокрема, для «підтвердження» чи «уточнення» (або навіть для заповнення окремих лакун) індивідуальна пам'ять може спиратися на пам'ять колективну. Отже, існує дві пам'яті: одну з них можна назвати внутрішньою або особистою – автобіографічна пам'ять, іншу – зовнішньою або соціальною / колективною. Колективна пам'ять обертається навколо індивідуальної пам'яті, не поєднуючись з нею. Вона розвивається за власними законами. Індивідуальна пам'ять не є ізольованою чи закритою. Для відтворення минулого людина часто вдається до «чужих» спогадів, ґрунтуючись на «кодових сигналах» («опорних точках»), встановлених суспільством. Навіть більше: існування і функціонування індивідуальної пам'яті просто неможливе без своєрідних інструментів – «слів і ідей», які індивід не придумує, а запозичує їх із свого середовища. Результатом певного інтелектуального процесу перенесення власного досвіду й заповнення простору минулого власними ремінісценціями є конструювання образу – візії минулого з конкретної перспективи. Тобто, відтворюється не власне минуле, а певний його образ-картинка, сконструйований в уявленні – пам'яті.

В узагальнюючій праці «Колективна пам'ять» М. Альббакс визначив пам'ять як соціальну конструкцію, яка створюється в теперішньому. На його думку, найвагомим є те, що пам'ять індивіда жорстко детермінована існуючими в суспільстві категоріями розуміння, а історичні інтерпретації залежать від свідомості соціальних груп, які їх продукують.

На цій обставині в контексті розуміння феномену колективної пам'яті акцентує увагу А. Мегілл. «Очевидно, що пам'ять не є простим відтворенням минулого, – відзначає він. – Не можна стверджувати, що пам'ять пасивна; навпаки, це активна здатність людини...» [12, 111]. Колективна пам'ять позначає досвід людей, які насправді брали участь в конкретних історичних подіях, що розглядаються. Звідси є очевидним те, що головний зміст пам'яті полягає в досвіді. За П. Коннертоном, «наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле, і наші образи минулого зазвичай слугують для легітимації існуючого соціального ладу». Але існує небезпека своєрідного «ментального струсу, який є наслідком перетину неспівмірних спогадів» [9, 18]. Історик стає безпосереднім модератором колективної пам'яті та ідентичності.

Концептуальний аспект. Базовими концептами порушеної проблеми є «історична пам'ять» та «політика пам'яті».

За визначенням, зафіксованим у термінологічному і понятійному довіднику «Історична наука», – «пам'ять історична» – здатність людської свідомості відтворювати минуле. Без «пам'яті історичної» неможливе відтворення історії суспільства. Вона є успадкуванням минулого досвіду, що опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо), а також існує у вигляді історичної свідомості народу» [4, 281].

Г. Касьянов визначає *історичну пам'ять* як форму «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, який претендує на статус традиції (зрозуміло, винайдені, сконструйовані). Це міфологізована форма групових уявлень про минуле, що існують, як правило, у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті». В умовах інформаційного суспільства вона набуває статусу гіперреальності, а це серйозно впливає на те, що прийнято вважати реальністю [6, 134]. Дослідник конкретизує визначення: «Історична пам'ять – це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках. Історична пам'ять, з одного боку, є результатом культурного, соціального, політичного конструювання, але також, у свою чергу, сама постає засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей, котрі в епоху націоналізму синтезуються в ідентичність національну» [6, 135]. Стійкість або тривалість існування тих чи інших елементів «історичної пам'яті» залежить від ступеня її інтеграції у традицію й наскільки остання відповідає культурним запитам соціальних, політичних, релігійних та інших спільнот. У цьому сенсі «історична пам'ять» виступає необхідною частиною «винайдені традиції».

Вітчизняна дослідниця Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва пропонує використовувати термін «соціально-історична пам'ять», хоча визначення пропонованого терміну подає через залучення інших доволі нечітко окреслених категорій (які також не мають однозначного тлумачення) [14, 6]. Не вдаючись до детальної характеристики, наведемо кілька авторських визначень: «Соціально-історична пам'ять є соціологічною категорією, яка визначає пам'ять в її соціальному вимірі, як пам'ять на стан суспільства, на специфічні його риси, соціально значущі події, особи, матеріальні носії пам'яті, завдяки якій людина пам'ятає себе опосередковано через її приналежність до певної соціальної групи. ...Принципово можливо розглядати соціально-історичну пам'ять максимально широко: як культуру, досвід, загальну сукупність різноманітних знань» [6, 37]. «Соціально-історична пам'ять є елементом суспільної свідомості...» [6, 75], або: «Соціально-історична пам'ять – це збереження в суспільній свідомості

минулого соціального досвіду», «Соціально-історична пам'ять межує з низкою понять, які відображають її типи (історична пам'ять, культурна пам'ять), смисловою близькістю (історична свідомість), співвідношення за родами і видами (соціальна свідомість) [6, 76].

Політика пам'яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам'яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади.

Політика пам'яті характеризується актуалізацією та вибірковістю, акцентує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші. При цьому варто зауважити, що «пам'ять» розглядається нами як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

Формуючи (декларуючи) політику пам'яті, влада втручається у сфери, де виконання владних відносин у традиційному розумінні не присутнє. Вона певним чином організовує ментальне буття об'єкта так, як вигідно для неї. Незважаючи на свою безособовість і всюдисущність, влада, на думку французького дослідника М. Фуко, «завжди діє причинно й цілеспрямовано, її тактики завжди раціональні й спрямовані на досягнення найбільшого ефекту. Владні відносини «наскрізь пронизані розрахунком» і завжди мають чіткі наміри й цілі» [16, 194–195].

Найефективнішим ресурсом влади при цьому є колективна / соціальна пам'ять (поширенішим є інший концепт – «історична пам'ять»). «Саме влада задає «порядок дискурсу», – відзначає український дослідник В. Копилов. – «Влада намагається структурувати знання під конкретне завдання. Відповідно формуючі знання дискурси складаються в певний порядок під впливом владних відносин, що панують у суспільстві, і так чи інакше відбивають їх у собі. Влада має потребу в знаннях, що виправдовують і обґрунтовують її, але й знання, дискурси, мають потребу у владі, щоб стати домінуючими. Тому влада завжди породжує знання, а знання – владу, вони перебувають у нерозривній єдності...» [10, 422]. Відтак слушною є думка Р. Барта, що «історичний дискурс за своєю суттю є ідеологічним». Будь-який соціум сьогодні не може обійтися без конструювання власних орієнтаційних систем, а отже, і без ідеологічних підпорок політики, у тому числі й щодо ставлення до минулого [13, 196].

Соціально-прагматичний аспект. Поняття скеровують практики. Йдеться про взаємозалежність та взаємообумовленість «історичної пам'яті» та політики пам'яті. Історична складова є неодмінним елементом ідентифікації та легітимації як окремої особи, так і культурної спільноти, яка прагне встановити ціннісний континуум національної свідомості. Американський учений П. Коннертон зауважує: «Що ж стосується власне соціальної пам'яті, то можемо сказати, що образи з минулого зазвичай «виправдовують» / легітимізують соціальний лад теперішнього. Це діє як неписане правило – всі «учасники» (і суб'єкти, і об'єкти) будь-якого соціального ладу мусять мати спільну соціальну пам'ять...» [9, 17]. Ця спільна пам'ять випрацьовується на підставі мислення історичними категоріями, форматування яких обумовлене цінностями відповідної конкретної епохи.

Важливо усвідомлювати, – зауважує дослідник символічного простору малих міст та колективної пам'яті О. Гриценко, – що за кожним «форматом» представлення знань про минуле стоїть не лише відповідна технологія (методологія) продукування нового знання, а й ціла культурна (творча, дослідницька) спадщина і традиція, а значить – і відповідна «суб-спільнота» продуцентів знання, і відповідна аудиторія, культурно-підготовлена й зорієнтована саме на такий формат знання про минуле (будь то «об'єктивне наукове дослідження», а чи міфологізований твір маскультури, як-от костюмна історична кінодрама). Цілком можливі, й навіть поширені випадки, коли не забезпечено (або зруйновано) спільність культурних кодів, що ними користуються продуценти та консументи згаданих знань. Наприклад, ідеологеми, закладені «інженерами людських душ» у літературні, мистецькі, архітектурні твори сталінських часів, уже переважно «не прочитуються» сучасною молодого людиною в передбачений тоді спосіб, але ж якось вони «читаються» і, відповідно, якимось непрозорим способом впливають на її уявлення про радянське минуле. Водночас далеко не все, що накопичується у спільній пам'яті певної спільноти, увиходить до її «історичної пам'яті» у вузькому сенсі – тобто до того впорядкованого набору уявлень про минуле цієї спільноти, що його поділяє переважна більшість членів спільноти внаслідок певного суспільного консенсусу [2, 34].

Проблема репрезентації минулого в актах пам'яті має надзвичайно складну конфігурацію. Як зауважив американський історик В. Мак-Ніл, історики, котрі конструюють свої наукові тексти, вільно або вимушено творять образ минулого з позицій певної суспільної спільноти (родинної, релігійної етнічної державної, культурної тощо), у якій сформувались або формуються їх світоглядні позиції. Відтак «жоден історик не зможе заперечувати, що його бачення минулого віддзеркалює досвід його епохи, залежить від традицій і школи, несе на собі відбиток того часу і місця, в якому він жив» [11, 12–13].

Колективна пам'ять мислиться як успадкована від попередніх поколінь та помітно відчутна в житті спільноти. Через неї минуле привноситься, втілюється у сучасне, незважаючи на численні людські втрати й здобутки, смерті та народження. Будь-які соціальні зміни вже закладені у минулому. Кожне покоління характеризується своїми особливостями, але жодне з них неможливе без попереднього. Минуле не може будуватися за бажанням сучасників, більше того – саме минуле та спогади про нього формують нашу дійсність.

Таким чином, соціальна / колективна пам'ять як продукт конкретної культурної формації може виступати ретранслятором уявлень про минуле лише в конкретний час репродукування чи конструювання з домінуючими візіями «заданого» минулого. Ці уявлення містять інформацію як про те, що реально відбувалося в минулому, так і про ірреальні події. Події, що зберігає пам'ять, набувають оцінок, позитивних чи негативних конотацій, які можуть відрізнятися від версій офіційної історії. Варто враховувати вибірковість соціальної / колективної пам'яті: одні події зберігаються в ній, спогади про інші повністю стираються. При цьому завжди постає проблема «витіснення небажаного у сприйнятті».

З філологічної точки зору сполука «історична пам'ять» є плеоназмом (вживання зайвого слова). Тому, на нашу думку, для смислового окреслення тягlosti історії доречніше оперувати поняттями традиції, спогаду, репрезентації минулого, культурної пам'яті, соціальної / колективної пам'яті тощо. Конструкт «історична пам'ять» може використовуватися переважно як метафора. Відповідне визначення фіксує, що метафора – це: 1) слово або вираз, які уживаються не у прямому, а у переносному значенні; 2) перенесення властивостей одного об'єкта або явища на інший об'єкт за принципом аналогії. На міфологічну природу конструкту звертає увагу Н. Яковенко: «Історична пам'ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам'ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне «колективне переживання», яке згуртовує спільноту... У цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину суцього лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини» [19, 34].

Поділяємо думку російських дослідників І. Савельєвої та А. Полетаєва, «історична пам'ять» – це новий конструкт в ідеологічному арсеналі сучасного суспільства. Свідченням останнього може слугувати використання в одному ланцюгу (в одній зв'язці) концепту «історична пам'ять» та «політика пам'яті» [15, 490]. У такому разі, на нашу думку, «історична пам'ять» перетворюється на об'єкт «соціального замовлення», і відповідно «конструюється» за матрицею замовника. Звісно, можна припустити, що на певному етапі єдиновизначена ідея-пам'ять може сприяти

консолідації нації, але унеможливлення конструювання альтернативного моделювання може завдати неповторної шкоди (моновізії образу минулого, вибірковість подій та постатей, утвердження «беззаперечних світоглядних визначених уявлень» тощо).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. Київ: К.І.С., 2014. 352 с.
3. Зарецкий Ю. Стратегии понимания прошлого. Теория, история, историография. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 384 с.
4. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посібник / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 616 с.
5. История понятий, история дискурса, история метафор. Под ред. Х. Э. Бедекера. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 328 с.
6. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 135.
7. Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
8. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2005. 380 с.
9. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.
10. Копилов В. О. Влада і знання: генезис ідей епістемократії. Харків: НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2009. – 512 с.
11. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства з авторською ретроспективною передмовою / Пер. з англ. Київ: Ніка-Центр, 2011. 960 с.
12. Мегилл А. Историческая эпистемология: Научная монография. Перевод М. Кукарцевой, В. Кашаева, В. Тимонина. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. 480с.
13. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
14. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Соціологія соціально-історичної пам'яті: теоретико-методологічні та емпіричні студії: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. 400 с.
15. Савельева И. М., Полетаев А. В. Теория исторического знания. Санкт-Петербург: Алетейя; Москва: ГУ ВШЭ, 2008. 523 с.
16. Фуко М. Воля к истине: По ту сторону знания, власти и сексуальности. Москва: Магистериум; Издат. дом «Касталь», 2006. 448 с.

17. Хальбвакс М. Коллективная и историческая пам'ять. *НЛО*. 2005. № 2–3 (40–41). С. 8–27.
18. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Пер. с франц. и вступ. статья С. Н. Зенкина]. Москва: Новое изд-во, 2007. 348 с.
19. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 368 с.
20. Klein K. L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations*. Winter, 2000. № 69. P. 128.
21. The Meaning of Historical Terms and Concepts. *New Studies on Begriffsgeschichte*. Ed. by H. Lehmann, M. Richter. Washington (DC): German Historical Institute, 1996. 70 p.

«ВІЙНИ ПАМ'ЯТЕЙ» ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ

Бабка Володимир

The key trends of conflicts and «wars of memory» against the backdrop of political processes in Ukraine were analyzed. The strategies of «war of monuments» were investigated. The ways to resolve of memory conflicts were offered.

Key words: *war of memory, politics of memory, political influence, historical memory, independent Ukraine.*

В умовах поліетнічного суспільства, яке довгий час перебувало під владою різних держав, у сучасній Україні сформувалась множинність колективних історичних пам'ятей. Ця ситуація впродовж років незалежності закономірно породжувала конфліктні ситуації в площині суспільних оцінок минулого.

«Війни пам'ятей» – метафора на позначення ціннісно-сміслових конфліктів у просторі колективної пам'ятей, зумовлених синхронною артикуляцією/актуалізацією в суспільно-політичному дискурсі ідеологічно суперечливих між собою історичних наративів.

Підготовлений Українським інститутом національної пам'ятей словник «Національна та історична пам'ять» наводить таке визначення: «Війни пам'ятей» – різновид конфліктів пам'ятей; зіткнення інтересів окремих груп спільноти чи спільнот на ґрунті різних інтерпретацій образів минулого» [1, 53].

Конфлікт пам'ятей – різновид соціально-політичного конфлікту, предметом якого є не дійсне, а минуле та його репрезентації в дійсному часі різними суспільними групами; специфічний прояв суспільної пам'ятей у соціально-політичній поведінці індивідів та їх груп [5, 200].

Типології конфліктів пам'ятей: